

THE FREE INDOLOGICAL COLLECTION

WWW.SANSKRITDOCUMENTS.ORG/TFIC

FAIR USE DECLARATION

This book is sourced from another online repository and provided to you at this site under the TFIC collection. It is provided under commonly held Fair Use guidelines for individual educational or research use. We believe that the book is in the public domain and public dissemination was the intent of the original repository. We applaud and support their work wholeheartedly and only provide this version of this book at this site to make it available to even more readers. We believe that cataloging plays a big part in finding valuable books and try to facilitate that, through our TFIC group efforts. In some cases, the original sources are no longer online or are very hard to access, or marked up in or provided in Indian languages, rather than the more widely used English language. TFIC tries to address these needs too. Our intent is to aid all these repositories and digitization projects and is in no way to undercut them. For more information about our mission and our fair use guidelines, please visit our website.

Note that we provide this book and others because, to the best of our knowledge, they are in the public domain, in our jurisdiction. However, before downloading and using it, you must verify that it is legal for you, in your jurisdiction, to access and use this copy of the book. Please do not download this book in error. We may not be held responsible for any copyright or other legal violations. Placing this notice in the front of every book, serves to both alert you, and to relieve us of any responsibility.

If you are the intellectual property owner of this or any other book in our collection, please email us, if you have any objections to how we present or provide this book here, or to our providing this book at all. We shall work with you immediately.

-The TFIC Team.

આપણાં કર્તવ્ય કર્મ.

આ જગત ક્ષણિક છે, માણસના દેહનો ભરંસો નથી. પાણીનો પરપોટો પાણીમાંજ થઈ ને સમાય છે, તેમજ આ દેહની સ્થિતિ છે.

આપણે માણસ જેવો ઉત્તમ દેહ પામ્યા, અને તેનું કાંઈ પણ સાર્થક કરવું જોઈએ. એટલે પરોપકાર, અગર તેનું બાંધવું કાંઈ કાર્ય કરવું જોઈએ કે જેથી આ જગતના માણસને હરેક પ્રકારે સુખ પ્રાપ્ત થાય. પરંપરાથી ધર્મ-શાળા, શિવાલય, કુવા, રસ્તામાં વિસામા, અને વૃક્ષ એ સઘળું માણસના સુખને સારું કરેલું આપણા જેવામાં આવે છે. પોતાનું નામ હવે પછીની પ્રજાના જાણવામાં આવે તેટલા સારું તેની સાથે જોડે છે.

આ દુનિયામાં અનેક તરેહના પદાર્થો ભરી મૂકેલા છે. દરેકનો ઉપયોગ કેટલો છે ? એની જ્યારે ગણના કરવા બેસીએ ત્યારે આ નિબંધનું મૂળસ્વરૂપ એક બાણુપર રહેતાં કંટાળો પામવા જેવું થાય; માટે એ વાત બાણુપર મુકી પ્રસંગોપાતે ધ્યાન ખેંચવા ધારંભુ.

પરંતુ કેટલીક મુદતના લાંબા અનુભવ થકી સ્પષ્ટ જાણવામાં આવ્યું છે, કે હરેક પદાર્થનો કાંઈ પણ સારો ઉપયોગ હોવો જોઈએ. અને તે કાળાંતરે માણસના સમ-જ્યામાં આવશે. પૃથ્વિના સુખ્ય પદાર્થો મક્યે માણસ એ

મૂળ યીજ રૂપ છે. અને તેનો પણ કાંઈ સારો ઉપયોગ હોવો જોઈએ. સાં શિવતાં શીખવું એમાં સોયનો ઉપયોગ છે, લાકડાં કાપવાં એમાં કુદાડાનો ઉપયોગ છે; તૃષા શાંત કરવી એમાં પાણીનો ઉપયોગ છે. ક્ષુધા શાંત કરવી એમાં અન્નનો ઉપયોગ છે. ક્ષુણ્ણુલ નિપજ્જવવાં એમાં વૃક્ષનો ઉપયોગ છે. તેવીજ રીતે સુખ પેદા કરવાને માણસની અંગ મહેનતનો ઉપયોગ છે.

બીજી વસ્તુના ઉપયોગ વડે કરીને કિંચિત વિચાર કરીએ તો એવું લાગે છે કે માણસ પણ યીજના સુખના વધારાનું કારણ હોવું જોઈએ.

હવે એક યીજના સુખના વધારાનું કારણીભૂત માણસ છે, એ વિચાર કેમ ઉત્પન્ન થયો ? આ વિચાર નવો નથી. ગમેતો કોઈ ધર્મશાસ્ત્ર અને નિતિશાસ્ત્રનું અવલોકન કરો, અને વિચાર કરશો તો આ જ શાસ્ત્ર પેદા થતાં અવલોકનો આ વિચાર પેદા થએલો છે. અને આ જ શાસ્ત્રની ઉત્પત્તિનું મુળ કારણ પણ એજ છે. તે એવું કે-

અનુભવ થકી સ્પષ્ટ કળાઈ આવ્યું છે કે, માણસને છેટે છેટે રહેવાથી સુખ થતું નથી, સુખનો ઉપયોગ લેનારને એક યીજથી હળી મળી રહેવું જોઈએ, અને તેથી કરીને સુખ પ્રાપ્ત થાય, એવી રીતથી ચાલવું, અને થવું એ સ્વતઃ અડચણ ભોગવ્યા સિવાય થતું નથી એટલે તે અડચણ ભોગવવી એ માણસનું કર્તવ્ય કર્મ છે; એના દાખલા કેવળ સાધારણ વ્યવહાર મધ્યે પુષ્કળ છે.-

દ્રષ્ટાંત. ૧

દ્રવ્યક્ષેત્ર છોડીને પોતાની પાસેનો પૈસો આલ્યા સિં-
વાય ગરિયના ઉપયોગમાં આવતો નથી. ક્રોધ એક બાજુ
ઉપર મુકીને અપરાધી ઉપર ક્ષમા થઇ શકતી નથી. એ-
ટલે એકંદર સારાંશ એ છે જે આપણી મનોવૃત્તિ આ-
પણા સ્વાધિન કર્યા સિવાય, અને તેને વારંવાર દમન કર્યા
સિવાય, આપણાથી બીજાને સુખ અપાતું નથી. કીંવા બી-
જાના ઉપયોગમાં આવતું નથી. અને તે બીજાના ઉપયોગ-
માં આણુવા સારું, ચાર માણસમાં સંપત્તિ રહેવું એ અ-
વશ્યનું છે. અને તે સર્વનું તાત્પર્ય માણસનું કર્તવ્ય કર્મ
એ મુખ્ય છે. એટલાજ માટે હમેશાં પોતાનું કર્તવ્ય કર્મ
કરતા જવું એ તરવારની ધાર પર નાચવા સરખું છે. વા-
ગ્ન પંડિત પોતાના નિતિ શતકમાં કહે છે કે—

વસંતતિલકા છંદ.

દૈ ગુપ્ત દાન ઉપકાર કરી ન બોલે,

માને પ્રમેદ જન કો ધર મધ્ય આવે;

ધારે ન ગર્વ વિભવે ગુણુ લૈ બિજના,

અર્જાચ તુલ્ય ત્રિપમ વૃત એ ભલાનાં. ૧૧

આ સિવાય બિજાને ઉપયોગી થઇ પડે, એવાં કથનો
પુષ્કળ મળી આવશે. પરંતુ તે પ્રમાણે ચાલી, પોતાનું ક-
ર્તવ્ય કર્મ કરવું, એ ધણું કઠિણ છે. આ વિષયના વિચાર
સ્પષ્ટ ધણા જણાઈ આવે છે. અને તે વ્યવહારિક રીતિએ
જોતાં ધ્યાનમાં આણુવા જોગ છે.

ળીઝનો પૈસો જોઈને લોભ ઉત્પન્ન થાય છે. ગર્વના યોગે કરી ળીઝનું અપમાન કરવા ઇચ્છા થાય છે, યૌવન-મદ સમ્પન્ન કોઈ સ્ત્રી નજરે પડતાં કામવાસના ઉદિત થાય છે, આપણું કિંચિત અપમાન થયું કે ઘોર ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે, એ સર્વ મનોવિકાર ધણું કરી સર્વ જનોને વિદિત હોય છે. પરંતુ એ વ્યાપારને જ્યારે સ્વેચ્છા પ્રમાણે ચાલવા દેઈએ, ત્યારે માણસનું કર્તવ્ય એક ળાણુ પર રહી, મહા ભયંકર પરિણામ પેદા થાય છે.

એટલા સાઈં કામ ક્રોધાદિ પડ રિપુને પોતાને વશ કરવા જોઈએ.

વળી એ વિષે એવું છે કે માણસને જેનું જેછે તે કેવળ પોતાના સુખને સાઈં છે તેમ નથી; પરંતુ તે ળીઝનના સુખને સાઈં છે. અને તે ળંને પ્રકારના સુખ સંપાદન કરવાને પોતાનાં દુર દુરનાં જુદાં જુદાં સઘળાં કર્તવ્ય કર્મ કરવાનાં હોય તેટલો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, કર્તવ્ય કર્મનો અંકુર મહા ઉચ્ચ છે. માણસ રાજા હો કીંવા રંક હો, સઘન કીંવા નિર્ઘન હો, સ્ત્રી કીંવા પુરૂષ હો, ધરમાં કીંવા ળાહાર હો, અંધારામાં કીંવા અજવાળામાં હો, પરંતુ જ્યાં હશે ત્યાં તેને કર્તવ્ય કર્મ લાગેલું છે. અને તે તેને કરવું ઘટિત છે તેમાં અંતર પડયું એટલે તેના પ્રમાણમાં અને તે માણસના સ્વતઃના સુખમાં અને તેના માણસના સંબંધના સુખમાં અંતર પડશે, તે કદાપી સ્પષ્ટ દેખાશે નહીં. પરંતુ જ્યારે દેખાશે ત્યારે આ સૃષ્ટીક્રમનું જમા અર્થ વિધાતા

એ ઠરી મુકયું છે. તેમાં કદાપી ન્યુનાધિકપણું થશે નહીં એ નિશ્ચય પૂર્વક સમજવું, માણસ એક હોય છે પરંતુ તેની પાસે નિતિ પુષ્કળ હોય છે. તેના સગપણ સંબંધમાં તેનાં કર્તવ્ય કર્મ જુદાં જુદાં હોય છે. તે તેણે યોગ્ય રીતે યજ્ઞવ્યાં, ત્યારેજ તેના પરિવાર પાસેથી સુખ થાય છે તે સિવાય થતું નથી, જુઓ કે—

એક પુરુષ છે તેને એક સ્ત્રી અને એક છોકરો છે. ઉદર પોપણુ સારૂ વ્યાપાર કરવો પડે છે. એવા પુરુષને પોતાની સ્ત્રીથી એક પત્નીવૃત્ત પ્રમાણે વર્તી તેની સર્વ પ્રકારે સંભાળ કરવી જોઈએ, તથા સંતોષ રાખવો જોઈએ, છોકરો છે તેનાથી ઘણીજ પ્રીતિ, ઘણીજ પ્રેમ અને આપણા વિષે પુજ્ય બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય એવા પ્રકારે વર્તી મોટપણુમાં તેનું કલ્યાણુ યાચ, એવી ઉત્તમ શિક્ષા આપવી જોઈએ. વેહેપારના સંબંધમાં જે ગ્રાહકો હોય, તેની સાથે પ્રમાણીકપણે અને મગતા રાખી પરિપુર્ણ સંતુષ્ટ રાખવાં જોઈએ. ત્યારેજ તે છોકરાથી અને તે ગ્રાહકો પાસેથી સુખ પ્રાપ્ત થાય. એ કામ કાંઈ સેહેજુ નથી, કર્તવ્ય કર્મ કરવાનું કદ્દું એટલે માણસે પોતાનું સઘળું તન, મન અને ધન અર્પણુ કરવું જોઈએ. તેમાં કસર રાખવાથી કાંઈ કામ આવે નહીં.

પુદ્ધ પ્રસંગમાં સિષાર્થ હોય, તેણે પોતાનું સઘળું લક્ષ પોતાના અન્નદાતા તરફ રાખી, તેની આજ્ઞા પ્રમાણે કેવળ ધીન કસુરે ચાલવું જોઈએ. ત્યારેજ તેણે પોતાનું કર્તવ્ય કર્મ યશસ્વર યજ્ઞવ્યું કહેવાય, અને ત્યારેજ તેને યશપણુ મળે.

ઉદાહરણ

એક ખેડુત છે, તેને લોટોની મરજી પ્રમાણે ચાલવાનું નથી, એમ લોટો કહે છે અને તે પુષ્કળ અંશે વ્યાજથી પણ છે. પરંતુ ખેતર વખતે વખત ખેડીને ધાસ વિગેરેનાં મુળીયાં કાઢી નાખી ખાતર અને માટી એક કરી કેવળ સ્વચ્છ કરવું જોઈએ; અને વખતે વખત વાવેતર કરવું જોઈએ; આદિ વગરનાં ધાસ કાઢી નાખી રોપને ઉદ્ધ વિગેરેનો ઉપદ્રવ થતો હોયતો તેનો નાશ કરવો. વિગેરે પોતાની માહીતી પ્રમાણે યથાયોગ્ય તજવીજ કરવી એ તેનું કર્તવ્ય છે તે કરવાને પોતાનું તન મન અર્પણ કરવું જોઈએ ત્યારેજ તેને તે ખેતર પાસેથી સુખ પ્રાપ્ત થાય.

માણસને સુખ જોઈએ છીંએ. તે પોતાનાં કર્તવ્યકર્મ યજ્ઞવ્યા સિવાય બરોબર મળતું નથી. ત્યારે માણસે પોતાનું કર્તવ્ય કર્મ યથાસ્થિત કરવું જોઈએ, એ ઉદ્ધાહું છે.

હવે કર્તવ્ય કર્મ કરવાને કયું સાધન જોઈએ? તેનો વિચાર કરવાનો છે; સર્વ સાધન કરતાં સત્ય એ એક મુખ્ય છે. તુલસીદાસ જેવા અવતારિક પુરુષ સત્યને અનુસરવા કમ્બુક કરે છે—કહે છે કે.

સતીયા સત મત છોરિઓ, સત છોરે પત જાય.

સતકી બાંધી લક્ષ્મિ, બહુરી મિલેગી આય. ॥૧॥

કર્તવ્ય કર્મ કરવાને ઉપર કહેલું સાધન યસ છે. સત્ય એ ધર્મથી મહત્વનો અંશ છે. અને તે સર્વત્ર વ્યાપી રહેલો છે. તે માણસના અંતઃકરણમાં હમેશાં જાગ્રત હોય છે.

તેને કોઈ કોઈ મન દેવતા કીંવા આત્મારામ પણ કહે છે. તે માણસને ખરું શું? ખોટું શું? કરવું શું? ન કરવું? વિગેરેની બરોબર સૂચના કરે છે, તેને ધારણે માણસ ચાલે છે. અને પોતાની ધારેલી કામના પુર્ણ કરે છે.

એ બધુંએ ખરું છે. અને તેનો થોડો ધણો અનુભવ પ્રત્યેક માણસને હોય છે માટે આ ઠેકાણે વિવેચન કરતો નથી. પરંતુ માણસનો સ્વભાવ ધણોજ વિવેકાળુ હોય છે. તેનું વલણ સારા કરતાં નહારી બાબત પર ધણું દોડે છે. દેશાટનાદિ ધણાં કામો કાયદા ભરેલાં છતાં અને દેશને ધણુંકરીને સારી સ્થિતિમાં આણવાને મુખ્ય સાધન રૂપ છતાં રા. સા. મહિપતરામ રૂપરામને દેશાટણ કર્યો બાદ કેટલું સોસવું પડ્યું? શાંતી ભાષાઓની લડીલાઈ તેમને અને તેમના મિત્રવર્ગને કેટલું નડી? એ આપણે ખુલ્લી નજરે જોયું છે. એવી સ્થિતિ થવા મુજે માણસના કર્તવ્યકર્મ સંબંધી ઉપદેશ ના બે ભાગ કરી શકાય. એટલે કયા કામ કરવાને કહેવું એ પ્રથમ ભાગ. કયું કામ કરવા ના કહેવી એ બિજા ભાગ. આમાંના બીજા ભાગનું વિવેચન કરવું ધણુંજ દુર્ધટ છે. અને તે અતિશય લાંબું છે. એટલે એવું કે પૃથ્વિના પડ ઉપર જે જે પદાર્થો છે, તેમાંથી માણસે કયો કયો ઉપયોગમાં લેવો એનું બ્યારે કોઈ માણસ સ્મરણ કરાવે ત્યારે તે બંધ થશે કે શું? તેવીજ રીતે માણસને ન કરવાનું કહેવું એ કામ પણ બહુ કઠણજ છે. અને તેનો નીકાલ પણ થવાનો નથી. માણસના હીતને સારું જેણે અવતાર ધારણ કર્યો છે એવા મહાન સાધુ પુરૂષો આપણને કહે છે કે-

श्रीपाठ. (सामण लटनी.)

काट पुछ्या विष्णु जणुं नही; इण ओणज्या विष्णु भावुं नही;
पृथ्वि पर वस्तु पडी होय, कही हाथ लेवी नव ज्ञोय. १
कपट जरा नव धरिये पेट, अती वादमां सुभ नडिं नेट;
डुंण हिल्ली कान्ता नव वरो, पैसो शुभ धरमे वावरो. २
वियार विष्णु वहीजे नहीं ओल, करींजे सौ जनने शुभ तोल;
दृष्टी परनारी पर तज्जे, हेत धरी धश्वरने लज्जे. ३
आ उविका संभाणी सदा, दिन जनने दुष्प नव घा कदा;
पापे नव उपज्जवो धन, दया सर्वदा धरवी भन. ४
निंदा द्वेष रक्षितयित करो, जुगटे धन दारा नव डरो;
विद्याभ्यासे सभल सार, करज्जे सुभीजे सौ संसार. ५

कवि अनंत फंदी. (दक्षिण देशना)

लंडे गुंडे हिरसे टट्टु, याची संगत करुं नको; ॥
नर देहासि येउनी प्रालया, दुष्ट वासना धरुं नको ॥
भंगी चंगी बटकी सटकी ह्यांचा मेळयात वसुं नको॥
बिकट वाट वहिवाट नसावी, धोंपट मारगा सोडुंनको॥
संसारा मधी ऐस आपल्या, उगाच भटकत फिरुं नको॥
चल सालस पण धरुं निखालस बोला खोटया बोलुंनको॥
परधन परदार यांस पाहुनी, चित्त भ्रमुं हे देउनको॥
अंगी नम्रता सदा असावी, राग कुणावर धरुंनको ॥
नास्तिक पणांत शीरुनी कुणाचा, बोल आपणां घेऊनको

ભલી ભલાઈ કર પળકાંહી; અધર્મ પંથે શીરુંનકો. ॥
 ॥ચાલ॥ આઈવાપાવર રુસુનકો।દુર ઐકલા બસુંનકો ।
 વ્યવહારા મધી ફસુ નકો, કઠી રિકામા અસુનકો
 પરી ઝલા ઠાલી ભલયા ભલયા પોટાસાટી કરુંનકો ॥
 લંડેગુંડે.

એ રીતે દક્ષણ દેશના તેમજ આપણા ગુર્જર કવિ-
 ઝા બોલે છે; નવી અને જુની કહેવનો પુસ્તક મળી આ-
 વશે પરંતુ તે પ્રમાણે વર્તવું એ બહુજ કુર્ચિ છે. હવે ક-
 કર્તવ્ય કર્મના સંબંધમાં ઉપદેશનો બીજો ભાગ બાકી રહ્યો.
 તે આ નિબંધમાં પુષ્ટક છે, ધર્મપુસ્તક, નિતિશાસ્ત્ર, સ્મૃ-
 તિઓ વિગેરેમાંથી પુષ્ટક ઉતારા મળી આવશે (આ બા-
 બતના) રામદાસ સ્વામિ સરખા પણ નિચે પ્રમાણે કહે
 છે. (ભાવાર્થમાં)

ગીતી.

આપણુ કરાવો અન્યથી, તેથી કરિને ઉછિવું સૌ દેવું;
 દુખિ કરવાથી જનને, આપણી જાતે સદા કષ્ટ સહવું. ૧
 સમાધાનથી છે સુખ, મૈત્રિ મૈત્રિ સદા સ્નેહ સૌધે;
 ક્ષણમાં તોડે તુટે, સારી પણ તે પછી નહીં બૌધે. ૨
 સુખી બિજાને કરવો, તેથી કરીને સદા સુખી થઇએ;
 કષ્ટ બિજાને દેતાં, આપણી જાતે સદા કષ્ટ સહિએ. ૩
 ઝાળખી ઝાળખી સાધો, બુદ્ધિથી રૂડો અપૂર્વધો બોધ;
 નિતિ પંથેથી રોકો, હિતમાં કરતો સદાય પ્રતિરોધ. ૪

પ્રાતઃકાળે ઉઠી, શુભ કર્તા નિત કરોજ અભ્યાસ;
 યથાશક્તિ ઉપદેશો, કરવા કેરો કરો સુમધ્યાસ.
 જ્યેનું જનમાં જોલો, મનમાં તેના કરો સદા તોલો;
 તે પરમાણુ ચાલો, એહ વાત સૌ સદાય ઉર તો લો.

(નવનીત ભાષાંતર).

બસ થયું હવે; પાંડિત શિરોમણીનાં જોટલાં કવનો
 દાખલ કરીશું, તેટલાં થશે. માણસે શું કરવું ? એનું
 તાત્પર્ય મેં મારી અલ્પમતી મુજબ કહી સંભળાવ્યું.
 એમાં સામાન્ય રીતીએ આપણાં કેવળ કર્તવ્ય કર્મ કરવા-
 નાં કહ્યાં; એટલે આપણાથી જેવી રીતે ચલાય તેવું ધા-
 રીએ તો ચાલી શકાય; એમ મનમાં રાખી, નિરંતર તે
 પ્રમાણે ચાલતા હોઈએ તો આપણો પગ સહસા કુમાર્જે
 જશે નહિં. એનું કારણ એવું છે કે આપણાથી મર્યાદા,
 નિર્લોભતા, ગરીબી, પ્રમાણિકપણે અને પરોપકાર યુ-
 દ્ધિથી ચાલવું. એવી પ્રત્યેક નરની ઇચ્છા હોય છે. અને
 એ ઇચ્છા પ્રમાણે જ્યારે આપણે ચાલ્યા, ત્યારે કદાપી કા-
 લે માણસના મનમાં પાપ ભરાશે નહી. અને તેના હાથથી
 જોટલાં કર્તવ્યકર્મ થવાનાં હશે, તેટલાં થશે એ સહજ ઉધાકું છે.

જે વસ્તુ એક જગા પર છે તે જગા પર ખીજી વસ્તુ
 આવી શકતી નથી. એવો પદાર્થવિજ્ઞાનનો નિયમ છે. તે પ્રમાણે
 યાવત્ કાળ પર્યંત માણસનાં તન, મન સારા કામે રોકાયલાં
 છે, ત્યાંસૂધી તેના અંતઃકરણમાં ખોટી કલ્પના કદાપી આ-
 વનાર નથી. અને તેના હાથથી ખોટાં કામ પણ થનાર નથી.

હવે કર્તવ્ય કર્મનો એક બીજો વિચાર છે, તે એવો કે આ જગત મધ્યે એક માણસની પાસે ધણા પ્રકારના સંબંધ હોવા મુજે તે યોગ્યતા તેને તેટલાં જુદાં જુદાં કર્તવ્ય કર્મ કરવાં પડે છે. તે વિષે એક નાનું ઉદાહરણ આપું તે એ કે, સત્રજાં કર્તવ્ય કર્મ કરવાં એ તેનો ધર્મ છે. પરંતુ તેમાં ઊંચ નીચના સંબંધનો પુષ્કળ ભેદ રહેલો છે. એકાદ માણસના અંતઃકરણમાં તેનું એકાદુ કર્તવ્ય એટલું ભરાઈ જાય છે કે તેની પાછળનાં બીજાં કર્તવ્ય કર્મ કેવળ ઠંકાઈ જાય છે. અર્થાત્ તે એક કર્તવ્ય કર્મનો ભક્ત થાય છે તેજ મિશાલે બાકીનાં કર્તવ્યકર્મની અપકીર્તિ તેના હાથથીજ યાયછે—

ઉદાહરણ.

સોક્રેટીસ અને તુકારામ બાવા એમને લગ્નની બાઈડી હતી, તેનાં આચરણ સારાં હતાં. તેના સંબંધમાં તેને જે કર્તવ્ય કર્મ કરવાનાં હતાં, તેની તેના પુરૂષોને ખબર ન હતી, તેનું નહોતું. પણ તે કરવાને તેઓ શક્તિમાન હતા. અને તે પ્રત્યેક કર્તવ્ય કર્મ બજાવવાને બાણીતા હતા. તેમની સ્ત્રીઓ તેના ઇતર સંસાર સાઈં પુરૂષ પ્રમાણે ચાકરી કરતી હતી. પરંતુ તે કર્તવ્ય કર્મ સિવાય અધિક યોગ્ય એવાં કર્તવ્યકર્મથી તેમનાં ચિત્ત વિંધાએલાં હતાં, ઈશ્વર ભજન કરવું એ તેમનું મુખ્ય કર્તવ્ય કર્મ હતું. તેથી બાકીના તેને કેવળ ક્ષુદ્રક લાગતાં હતાં. એટલે તેના હાથથી ઈશ્વર ભક્તિ ઉત્તમ પ્રકારની થતી હતી. અને બાકીના વિષે તેમને કાંઈ નવાઈ લાગતી નહોતી.

એવે પ્રકારે એકાદ કર્તવ્ય કર્મ વિષે માણુસની અ-
તિશય આસક્તિ ઉત્પન્ન હોવી, એ અંતઃકરણની વિચિ-
ત્રતાનું ફળ છે. પરંતુ તેવું થયા સિવાય કર્તવ્યકર્મની પુ-
રણતા કીંવા નિદાન ઉન્નતી થતી નથી એવુ દેખાય છે. આ
આસક્તિ કેટલી છે? તે તેની તરફથી અપકીર્તિ, ભય, અને
દુઃખ સહન કર્યા સિવાય કળાઈ આવે છે.

જ્યારે તુકારામ બાવા અને સોફ્ટેટીસની બાયડી પો-
તાના ધણીને શબ્દ બાણુ ભારતી હશે, ત્યારે તેમનું મન
કેટલું ધાયત્ર થતું હશે ? સોફ્ટેટીસની બાયડીને એક વખત
ધણી રીસ ચડતાં કેટલીએક ગાળો દીધી. છેવટે તેના
શરીર ઉપર બાળનું મેલું પાણી રેડ્યું. ત્યારે તે બોલ્યો કે
“મેઘ ગર્જના થયા પછી વૃષ્ટી થવી જોઈએ.” તે આ વ-
ખતે થઈ તેથી માફ મન શાન્તિ પામ્યું. અહઃ આ શા-
ન્તિ કેવા પ્રકારની કેહેવાય ? વળી તુકારામ બાવાના પ્ર-
તિપક્ષિએએ જ્યારે પાણીમાં વિષ નાખી પાવા માડ્યું
ત્યારે તેના એલા ભયથી સકંપ રૂદન કરવા લાગ્યા. તુકા-
રામ બાવા બોલ્યા કે બાપુ ? અમસ્તા રૂદન કરી નેત્રને
વ્યથા શું કરવા કરોછો ? અંતઃકરણ શું કરવા બાજોછો?
હવણાં મારી અવસ્થા બહુ થઈ છે. જ્યારે પાણીમાં
નાંખેલું વિષ આજ મારે પીવું ન પડે તો, માફ મરણુ
થોડા દિવસ પછી પણ ચુકવાનું નથી—એમ કહી વિષ પ્રા-
શન કરી, શાન્તિ ધારણુ કરી મરણુ પામ્યો.

લોઈ મેયો સાહેબ અંદામાનના બેટમાં કેદીની હાલ-

ત તપાસવા ગયો. ત્યાં તેને એક ખુની કેદીએ છરો મારી પ્રાણ લીધો. તે ખબર તેના પુત્રને મળતાં તેણે તાર ક-
યો કે. “ તારા કરેલા અપરાધની બક્ષિસમાં પરમેશ્વરની હજુરમાં માફી મળજે ” આ કેવી ક્ષમા કહેવાય ? આ-
પણા લોક મધ્યે કાશી ક્ષેત્રમાં જઈ કર્વત મુકાવી પ્રાણ ત્યાગ કરવાનો રિવાજ પૂર્વે ક્યેશથી વેદીત થએલાં અતિ વૃદ્ધ અને અતિ દુઃખી ગાણસોએ કરેલો કહેવાય છે. અને ત્યાં જઈ જે મરણ પામે છે, તે મહાભાગી કહેવાય છે. એતું મુળ બીજ શું છે ? એતું મૂળ બીજ એજ છે કે ત્યાં જઈને મરવું એ આપણા કર્તવ્ય કર્મમાંનું એક અ-
ત્યુત્તમ છે. એવું તેણે મનમાં ધારણ કરેલું તેથી તે થાય છે. સારાંશ એ છે કે આપણે મનમાં ખાત્રી પૂર્વક અવ-
શ્ય જાણવું જોઈએ, એટલે સર્વે મનોવિકાર કેવળ ક્ષુદ્રક થાય છે. તેથી પુષ્કળ સારાં કામ થાય છે.

પોર્તુગીઝ વાહાણવટી વાસ્કોડીગામા બ્યારે હિંદુ-
સ્થાનમાં આવવા નીકળ્યો ત્યારે તેના સોખતીઓએ, તથા મિત્રોએ તથા સભાસદોએ ધારેલો હેતુ પાર નહી પડે એમ ધારી તેને અટકાવવા માંડ્યો, પરંતુ તેણે હિંદુસ્થા-
નમાં આવવા નિશ્ચય કર્યો હતો, તેથી તેણે આપણા દેશ-
માં આવી રાજ સંપાદાન કર્યું. એ કર્તવ્ય કર્મની પુણ્યતા.

નામાંકિત નેલસન સરદાર મહા શુરો હતો. ટૂંકલ ગારની મોટી લઠાઈમાં મહાકારી જખમ તેને લાગ્યા હતા. તે એટલે સુધી કે તેને જીવવાની આશા બીલકુલ નહોતી.

પરંતુ જ્યારે પોતાના પક્ષનો જ્ય તથો સાંભળ્યો ત્યારે તે-
ણે પોતાનું દુઃખ થોડી વાર વિસારી બોલ્યો કે, હો! પર-
ગાત્મા, તારું સદા કલ્યાણ હો, તારા ઉપકારનો બદલો મા-
રાથી કેમ વળશે ? મારી એક જીભે તારી કૃપે રસ્તે સ્તુતિ
કરું. માફ કર્તવ્ય તેં પરિપુર્ણ કર્યું, તેથી તારો સદા આ-
ભાર માનું છું. આવી રીતે જેનું ચિત્ત દેશ લાભ, નિમક
હલાલી, અને પરોપકાર કરવામાં રોકાયું છે, તેનો સદા જ્ય
પ્રસરે છે-

સગાના સંબંધમાં સ્થિતિ બદલાતાં અને સ્થિતિ પ-
રત્વે તેનાં કર્તવ્ય કર્મ જુદાં જુદાં હોય છે. તે તેણે માણુ-
સના વ્યવહાર રિતિ પ્રમાણે બજાવ્યાં એટલે કર્તવ્ય કર્મની
યોગ્યતા તે પર જાતે જોઈ રહેતી નથી, ત્યારે તેની યો-
ગ્યતા માણુસની સ્થિતિ પરત્વે કાંઈ જુદી થાય છે.

ઉદાહરણ.

પરમેશ્વરની ભક્તિ કરવી એ જેનું કર્તવ્ય કર્મ છે.
તે કોઈપણ પ્રકારના અને કોઈપણ જાતના અને કોઈપણ
સ્થિતિના માણુસને અવશ્ય છે. તેની બરોબરી કરનારૂં બી-
જુદું કોઈપણ કર્તવ્ય કર્મ નથી એ વાત ખરી છે. પણ
તેના જેવા બાબતમાં કોઈપણ હદ હોવી જોઈએ. વખતે
વખત ખેતર ખેડવું એ ખેડુતનું કામ છે. લાકડાનો સા-
માન તૈયાર કરવો એ સુતારનું કામ છે. છોકરાનું સાંગો-
માન કરવું એ તેની માતાના હાથમાં છે. રણુ સંગ્રામમાં
શત્રુનો પરાભવ કરવો એ મહાશૂરનું કામ છે. સારી રીતે

राज्य अदावतुं अे राजतुं काम अे. आ अघा काम करतां
 वधारे अ्रेष्ठ अने न्मनुं सार्थक करनाइं धश्वर अकितनुं
 काम अधिक कल्याणु कर्त्ताअे. माटे अीजां अघां काम अे-
 क अानूपर भूमी आनगतनां तमाम माणुस अश्वरोपा-
 सना करवा तत्पर रहे त्तारे आ दुनियातो व्यवहार शी
 रीते आअशे ? पाणीपतना मेदानमां पृथीराज अहुआणुनी
 अपाअपीमां पोताना योअअोने शुं कहुं अतुं ? अने अंअ
 पाशेठे केवी रीते शूर अटाव्युं अतुं ? सारांश अे अे क स्थि-
 ति प्रत्ये माणुसे पोतानुं कर्त्तव्य कर्म यथाशक्ति अणववुं
 न्नेअअे, तेमां अीनत्तथी वत्ते तो ते पोताना कर्त्तव्य कर्म-
 थी अ्युत थयो कहेवाय. अे अपरथी अेम सिद्ध थाय अे के
 माणुस गमे तेवी अंअ नीअ स्थितिमां अेय तोपणु तेनी
 पाछण कर्त्तव्य कर्म लागेधां अे ते अुकतां कांअ काम न आवे.
 न्त्यारे ते अुकयो त्तारे ते अधम स्थितिने पात्र सध थवा
 तो. आवी प्रकारना तमाम विअारथी आपणु आर्यनो
 तरअ नन्तर करीअे तो तेनी अशा केवी अे ?

अेक अक्षिणुी कहेअे--काये करावे बाबा आमचे घरीं
 जेव्हां पंक्ति वसती होती तेव्हां तीनसे पतावळी
 पुरी होत नव्हती. आणखी संव्यामण मीरची ला-
 गत होती, आतां आर्त्ती फार दिनस स्थितिवर

આલ્યા મૂલે ત્રીન ચાર પત્રાવઢી આણઘી પાવ- ઝેર મીરઘી પુરતાત !!

વાણીયા કહેછે—અમારી ન્યાતમાં કોઇ મહાજન જમાડતું ત્યારે એંશીમણુ ભજીયાં જોઇતાં હતાં. અમારી ન્યાત ગરીબ યઘ ગઘ તેથી ઢૂકતદશમણુ ભજીયાં જોઇએ છીએ !!

નાગર બ્રાહ્મણુ કહેછે કે-અમારે નાગરવાડે સાતસેં ઘરનેા હતો. મરી પરવાર્યા તથા ઉચ્છેદીયાં યઘ જતાં સોઘર પર ન્યાત આવી રહી છે. બ્યારે કચ્છેદી યંદ જમતા ત્યારે સંવત ૧૯૦૭ની સાલમાં ત્રણુસેં બ્રાહ્મણુ યયા હતા. પરંતુ હાલમાં સવામણુ લોટમાં સમાધાન યાય છે !!

જેડુત કહે છે કે ભાઇ શીવાત કંહુ ? મારા આપદાદાને આરસેં વીઘાં જમીન હતી. પણુ અમે પારકે ઘેર મજુરી કરી પેટ ભરીએ છીએ; અમારી ભાલડાની પાટી વાળા જેતરમાં અગણોતરા કાળમાં સીતેર કળશી જર યઘ હતી. હાલમાં દશ કળશી પણુ જર યતી નથી. !!!

અરે ! કાળનું શુ પરિખળ છે ! દેશની, માણુસની અને પૃથિવની સ્થિતિમાં કેટલો બધો ફેરફાર યયો ? જુઓ કે આપણા દેશને પરદેશી લોકોએ ઘેરેલો છે. રાજ્ય બળ રહ્યું નથી. જેના પૂર્વજે આકાશને પૈસાના પ્રખળે લાત

ભારતા હતા- તેને આજ સહુ કોઈ તુચ્છ અને ઘેઘેલામાં ગણે છે-

જે હાથીની અંબાડીમાં બેસી “બડે જાઓ મેહેરબાન સનામ. આસ્તેકદમ રૈયતકેપર નીધા રખો, ખમા દોલત જાદા” એવી સાહ્યતી ભોગવતા હતા, તેના પુત્રો હાલમાં અંબાડી ઝાલીને ફરે છે. જેના ધરમાંથી હમેશાં સોનાનો ધુમાડો નિકળતો હતો, તેના પુત્રો ધાન્ય ધાન્ય કરતા ભટકે છે. પરદેશની કારીગરી વધી અને આપણા દેશમાં એનાં પગલાં થતાં માલ સ્વચ્છ અને સોધો વેચાવા લાગ્યો. એટલે સોધું ભાડું અને સિદ્ધપુરની જાત્રા” એ કહેવત પ્રમાણે સહુકો ખરીદવા લાગ્યા. સર્વે વ્યાપાર પરદેશી લોકોએ વ્યાપિત થએલો છે. કવિશ્વર દલપતરામ કહે છે કે,

૬૦૬.

હુનર હજાર ફ્રેન્ચ પ્રેરી પરદેશી લોકે;
 લીધો હિંદુ દેશ લુટી ખ્યાત થૈ ખરેખરી.
 થાય ન ઉપાય કશો લોક હાય હાય ગાય;
 મનમાં મુઝાય વાત જાય નહીં ઉચ્ચરી.
 પૈસાનો જ્યાંથી પેસાર બહુથયાં બંધ દાર;
 આજસ અપાર અનુલોગ હાથી એકરી.
 એજ ગજરાજ કુંભ કાપવાને કાજ આજ;

જોઈએ જરૂર હઠીસીંહ સીંહ કેશરી.

વસંત તિલકા.

ચોરી મહીં ચિત વળ્યાં બિનરોજગારે,
 વ્યાપાર આદત ધણી જન ચિત મારે;
 આજે કરે ખસુસ નોકરીનાજ જાપો,
 રે દેશિકારિગરને અતિ ધૈર્ય આપો. ૧
 આગે નહીં જન કદી બિનરોજગારી,
 તેથીજ વાણ્યુંતરની હતી ભીડ ભારી;
 આજે કરે ઉઘમ વિણુ વડા વિલાપો,
 રે દેશિકારિગરને અતિ ધૈર્ય આપો. ૨

કવિ આદિતરામ,

પેટ ભરવા સાઝું “જેના મેં સામું ન જોતાં તેને ઘેર
 આજ હજારો ફેરા ખાવા પડે છે.” અને નહીં સહન
 થાય તેવું અપમાન સહન કરવું પડે છે. સ્વધર્મની ક્ષુભિતી
 થાય છે. ધર્મ ઉપરથી શ્રદ્ધા ઉઠી ગઈ, સ્વતંત્રતાની પાછળ
 સંતાપ જઈ ગમે તે ગમે તેવું કરે છે. મઘપાનાદી દુ-
 વ્યસનની વૃદ્ધિ થતી ગઈ. ઐક્યતાનું બીજ કોઈ ઠેકાણે
 જણાવું નથી, રજવાડામાં ફાટાકુટ થઈ ગઈ, પરદેશી લો-
 કાએ પગ પેસારો કર્યો અને પ્રેમનું સાતડેસાત થઈ ગયું?

સ્વદેશાભિમાન જણાતું નથી. જાત્યાભિમાન પણ ક્યાં ગયું. સત્યાભિમાન જે કે આ નિબંધનું આદી બીજ છે તે પણ દેખાતું નથી. એવી એકંદર સ્થિતિ આ દેશની થઇ ગઇ, તે જો દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામતી ગઇ તો, કાળે કરીને આ દેશની સ્થિતિ કેવળ ભયંકર થઇ પડશે. અને હિં- દુસ્થાન એ નામ નહીં હતું તેવું હવે પછીની પ્રજાના જાણવામાં આવશે-આ સ્થિતિ કેવળ ખેદકારક છે, જે દેશ મધ્યે આપણે નિર્માણ થયા છીએ, તે દેશની ભયંકર સ્થિતિ આપણે નજરે જોવી, અને તે સુધારી યથાશક્તિ કાંઈ પણ પ્રયત્ન ન કરવો, એ વાત ધનાઢ્ય દેશદાઝર અને વિચારશિળ પુરૂષોને અત્યંત લજ્જાસ્પદ અને હથ ભેદક છે. એવે પ્રસંગે આપણા દેશના સંબંધે આપણાં કર્તવ્ય કર્મ ક્યાં છે, એ સર્વ જાણવું જોઈએ, અને તે કરવા વિષે પોતાના કાયદા તરફ દુર્લક્ષ કરીને, પોતાની પરાકાષ્ટી કરવી જોઈએ. આ સંબંધમાં જે કર્તવ્ય કર્મ છે તે આવડે કીંવા ના આવડે, સુખ કીંવા દુઃખ થાય, યશ મળવાની ખાતરી હોય અથવા ન હોય, તોપણ તે અવશ્ય કરવાં જોઈએ; જે દેશ મધ્યે આજ દિવસ સુધી ઉત્તમ સ્થિતિ ભોગવી, અને તે દેશમાં એવે પ્રકારે પોતાનાં કર્તવ્યકર્મ બજાવનારા લોકો ઉત્તમ થયા અને પછી તેના ઉદ્ધોગમાં ઉત્તમ ફળ આપ્યાં, એવું આપણા ઇતિહાસો ઉ-

પરથી સ્પષ્ટ દેખાય છે. તેનો વિચાર આપણે સૌએ કરવો જોઈએ.

ઠીક છે. અમારા ભરતખંડીઓએ પોતાનાં કૌશલ્ય કર્મ કરવાં જોઈએ, એ વાત ખરી છે. પણ તે કયા પ્રકારે કરવાં એ વિષે કાંઈ દિગ્દર્શન હોવું જોઈએ—એવું કહેશે. તેમને મારી એટલીજ વિનતી છે કે તે વિષે વિગત હિનાલ કહેવા કરતાં, જેનો તેણે વિચાર કરતાં વિશેષ ખુશી ઉડે છે, અને જેનાં તે કર્તવ્ય છે, તે તેના અંતઃકરણમાં અત્યુત્તમ અંકુર પ્રવૃદ્ધિત થાય છે, અને પછી તેના ઉદ્ધાગમાં સારું ફળ આવે છે.

હવે આપણામાં કેવળ બાકી શું છે ? તેનો વિચાર કરવાનો છે. તે બ્યારે સુઘ્ન માણસના બાણવામાં આવ્યું ત્યારે તે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સૂચના કરવા જરૂર રહેતી નથી. તોપણ તે માંહેની સૂચના કરવા હું જુલ્મીશ તેમ નથી. તે માંહેલી સર્વોત્તમ અને ઘણા મહત્વની વાતએ છે કે આપણે આપણા દેશી જનો પ્રત્યે અધિક પ્રેમ ધરવો જોઈએ. આપણા ઇતિહાસો ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે આપણા દેશ મધ્યે આપણા લોકોની જે દૃઢશા થઈ છે, અને પશ્ચિમી લોકોનું જે કલ્યાણ થયું છે તે આપણા ખરા અંતઃકરણના પ્રેમના અભાવે કરીને થયું છે. વ્હુઓકે:—

દીક્ષીના રાજ્ય કુળના માણસોમાં જ્યારે પ્રેમનો નાશ થયે
 થો, ત્યારે સંવત ૧૨૫૯માં પૃથિરાજ ચલુઆણની કેવી દુર્દશા
 થઈ? તેમજ તંબવરના રાજ્ય કુળમાં રાજ્યનો અભાવ
 થયો ત્યારે વિક્રમ શકે ૧૮૦૪ દેવી કોટાનો કીલ્લા અને ભુ-
 નાગનો મુલક ઇંગ્રેજોના હાથમાં આવ્યો હોત કે શું? જાંગાણના નવાજ સુરાજકંદવલા અને મીરજીર વચ્ચે
 ઝેક સંપ હોતનો ઇ. સ. ૧૭૫૭માં પ્લાસીની લડાઈ ક-
 રવા વખત આવ્યો હોત કે શું? અને પ્રાંતના રાજ્ય વ-
 હીવટ સારું માથું ખોસવા વખત મળ્યો હોત કે શું? રા-
 ઘોળા દાદા એમણે પોતાના ધરનો કલહ ધરમાં સમાવ્યો
 હોત અને પેશવાઈ મેળવવા સારું અંગ્રેજોની મદદ માગી
 ન હોતનો આજ પેશવાઈનું મૂળ નિર્મૂળ થાત કે શું?

આપણી જે દુર્દશા થઈ છે, તે આપણે હાથેજ થઈ
 છે, એમ કહેવાને કાંઈ શંકા ધારવા જેવું નથી. મતઝળ કે
 અંતઃકરણનો પ્રેમ અને શૈર્ય એ બે બી આપણા દેહમાં
 વાવેતર થએલાં હોવાં જોઈએ. પણ તે ક્યાં છે? કે દેશની
 દશા સુધારા પર આવે.

પ્રથમતો આપણા દેશના વેહેપારને સુધારવાની જરૂર છે.
 વા વા . . . . . જરી-જરી છે. આપણા કારીગરો : મહા
 મહા મેહેવત કરી પેતાનો ગળતો . . . . . પગ

ધસતા મરી પણ જાય છે. એતું ખરું કારણ તો એજ
 છે કે, તેનો કરેલો માલ મેંઘો વેચાય છે. પરદેશી કારીગરી
 નુ પ્રયત્ન થવા મુજે સારો અને સોંઘો માલ મળે છે. એ-
 ટલે આપણા કારીગરનો કરેલો માલ ખપે નહીં. જ્યારે
 માલની ખપત થાય નહીં. ત્યારે ખોટ ખાઇને જ્યાં ત્યાંથી
 પૈસા ઉપજવવા જોઇએ. જે પૈસા ઉપજ્યા તે ખાતેદારને
 ત્યાં ભરાયા. સરવાયું જેતાં મુડીમાં ખોટ સિવાય વ્યાજ.
 એ રીતે કારીગરનો વિનાશ કાળ થતાં આપણી કારીગરી
 નાશ પામી છે. તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાને કોઇ વિરપુરુષોતું
 જુડ બાહાર પડે અને નિશ્ચય કરેકે જ્યાં સુધી સ્વદેશનો
 માલ મળે ત્યાં સુધી પરદેશનો માલ ખરીદ નાકરવો. વળી
 આપણા કારીગરને હુન્નર શિખવવા, તેમના પર પ્રેમ
 ધરવો, એકાદ વખત અજમાયશમાં બીગાડ થાય તો તેને
 ધારજ આપી, ફરીથી બનાવવા સુકિત કામે લગાડવી જોઈ-
 એ. પરંતુ એમ કરવાથી ખસ થતું નથી. આપણે એક
 અધિકારી થયા કે વેડમાં કામ કરાવવું. તેને મજુરીની આ-
 શા શું કરવા રાખવી જોઇએ? આવા પ્રકારે તેમના પર
 અસક્તને જીલ્લમ પવાના કારણથી બિચારા નિર્દોષ કારીગરને
 લુપ્તના દરદે મરણ પામ્યા. હાલ જ કરા શકે તેવા છે
 તે મરવાની તપારામા છે. આપણા ધામાં જોઈશું તો આ-
 પ્રે:કરણ

એ પૈસાની સાદી પાળીથી શાક સમારવાનું કામ ચાલે તેમજ
તો પણ ખાર આનાના મોટા ચાકુપર મોહ લાગેલો છે.
આવા અનેક કારણને લીધે આપણા દેશની ખરાબી થઈ છે.

હવે આ નિબંધ પુરો કરતાં આપણામાં બાકી શું
છે ? તેનું પુનઃસ્મરણ કરાવતાં નિરંતર યાદ રાખવા જેવું છે.

૧ આપણામાં સંપ થવો જોઈએ.

૨ રાજ્ય કાળમાં આગળ પડવું જોઈએ.

૩ દેશી કારીગરી સુધારવી જોઈએ.

૪ દેશાટન કરવું જોઈએ.

૫ વિદ્યા વધારવી જોઈએ,

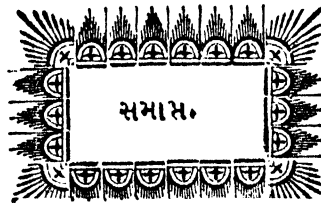
૬ સ્વતંત્રતા સંપાદન રાખવા જીલટ રાખવી જોઈએ.

૭ સ્વદેશાભિમાન.

દીલ્હીનો તાજમેહેલ ખનાવનારનાં કાંડાં કપાયાં હતાં,
તેમજ ઉભોધનો કીલ્લો ચણુનાર કારીગરને તે ગઢમાં ચ-
ણુવામાં આવ્યાની દંતકથા ચાલે છે, ઈત્યાદીક નિયમો અંતઃ
કરણમાં યાદ કરી પોતાનું કર્તવ્ય કર્મ કરવા તત્પર રહી,
દેશને, અને દેશના જનોને લાભ થાય તેવાં કૃત્ય કરવાં જોઈએ.
હારચંદ્ર, વિક્રમ, ભોજ ઇત્યાદિ રાજાઓ બ્યારે અ-
મૂક મારું કર્તવ્ય છે અને તે કર્યા વગર નરદેહ મિથ્યા છે
એવું પણ ધારણ કરી, અને જે દુઃખ પડયાં તે સહન કર્યાં

પણ પોતાનો ધારેસો હેતુ પાર પડ્યા વગર પાછા નક્કી
તેથી તેમનાં નામ સદા ચિરંજીવ રહી ગયાં છે.

હે પરમાત્મા આ નિબંધ પુરો કરતી વખત તને
યાદ કરું છું. આ જગતનું તું પાલણુપોપણુ કરે છે, પ-
રંતું તારે કોઈ ઉચ્ચનીચનો સંબંધ રાખવો ઘટિત નથી.
પૂરોપખંડ અને આ આર્યપ્રદેશ એ બંનેની દશા સર-
ખાવીશ તો જે દેશમાં મારી જન્મ ભૂમી છે તે હાલ કેવી
નિકટ સ્થિતિમાં છે? આ સર્વ અમારા અંતઃકરણના પ્રેમના
અભાવે થયું છે એ હું ખાત્રી પૂર્વક સમજું છું, માટે
તને નમૃતા પૂર્વક વારંવાર નમી નમી માગું છું કે પુનઃ
સ્થિતિ સંપાદન કરાવી સદા કાળ તારો આભાર માનવા
ને અમને ઓશીયાળા કર—

(૨૭)

સ્વદેશ ભૂમી કાજે જોણે, દેહ ક્યો નિર્માણુ;
તે ભૂમિને દુખમાં દેખી, લાજે ચતુરસુખણુ;
      દ્રિકું મુખ દેખિને હો, દુખિ દિલ દેખીને હો. ૧

રામકૃષ્ણ ભડ ભોજ સરિખા. ધૂમ્યાતા જે દેશ;
હાય હાલ હીજડાના જેવા, દૂર્બળ દેખું વેશ;
      નહીં પરાક્રમી હો, નીરુધમી હો. ૨

રામા પાસે રંગ વખાણે, આપ પરાક્રમ પૂર;
બીકણુ દીસે રણમાં જાતા. એવા લાખો શર;
      હિંદુસ્તાનમાં હો, કહુંધું સાનમાં હો. ૩

રંગ રાખવા રેડ કસુંબા, ચોરે લૈ ચોપાટે,
આ બગવું તે કોણે માર્યું. ગોથાં ખાતાં વાટે;
      શુરી જાતમાં હો, નહીં કો નાતમાં હો. ૪

જે સમશેરે દેશ લીધેલો તે સમશેર કટાઇ;
મ્યાન માંહી છે કાટતણી એ, કાંતો ગઇ ખવાઈ;
      એહ ભવાઇ છે હો, વિર્યનવાઈ છે હો ૫

આપ કળામાં નર પંકાયો, બીજને નવ આપે;
એમ કળાસૌ નાશપામી છે, અદેખાઇને પાપે;
      વિના સંપમાંહો, પડયા છે કંપમાંહો. ૬

એક માતને લિટ્ટે પાડવા, જેનાં કશી જુદાઈ;
તે નવ પામે કળા ચાતુરી, ભુંગળ વિનાં ભવાઈ.
      આપણી થાય છે હો, કીમત જાય છે હો. ૭

સંપ વિનાનાં રાજ્ય ગયાં છે, કૌરવ પાંડવ જેવાં;

પેશવાઈ ગઈ મોગલી, શુ' દુખ જેવાં તેવાં;
 વીર વીચારજો હો, પ્રજા સુધારજો હો. ૯

વેમતણાં મૂળ ઉંડાંદાટી, દીધાં ખાડમાં નાંખી;
 આપ વડોવા કરતા તેવું, એમ કહીરે' સાંખી,
 દુખના કુંડમાં હો, ભળતા કુંડમાં હો. ૯

અરે આપણી કળા ચાતુરી, જે પરદેશે ભાગી;
 અલેક જગાવો ધર ખાળીને, બનો વીરલા આખી;
 હાવે કાંઈ નહીં હો, બાકીએ રહી હો. ૧૦

દેશ હિતેચ્છુ ખહાર પડેતો, મુરખ કહી મન રીઝે;
 ન્યાત જાતમાં આડા આવી, અદેખાઈથી ખીજે;
 કહીએ કેટલું હો, નિધિ દુખ જેટલી હો. ૧૧

દેશાટણમાં વિદેશજવા, ન્યાત તણો ડર મોટો;
 મહિપતરામ તણો સૌ જોજો, કયો ફજોતો ખોટો.
 ડોકો દેશમાં હો, વાગ્યો દેશમાં હો. ૧૨

ધાય બળતરા ઉપર માટે, ફરજ અમારી બળવી;
 વૃજવૃંદે નાગરને સોંપી, રૂપ રંગ સોહાવી;
 ઉમીયાશંકરે હો, બની નિ:શંકરે હો. ૧૩

शुद्धी पत्र.

पृष्ठ	श्लोक	अशुद्ध	शुद्ध
४	२३	गामे	कामे
११	२	न करवुं?	न करवुं शुं?
१२	४	कुंण	कुण
१२	१४	प्राण्या	प्राण्या
१३	८	कुर्धट	दुर्धट
१३	१६	सौधे	सांधे
१३	१७	पौधे	पांधे
१४	२	सुमध्यास	सुअध्यास
१५	३	योग्यथी	योगथी
पीठुं १७	६	प्रत्ये	पत्त्वे
१७	१८	पतावली	पत्रावली
२१	१५	काण्ठी	काण्ठ
२१	९	सुधारी	सुधारवा
२१	११	ह्य	ह्य
२४	२०	था	
२५	११	राप्पवा	करवा
२६	५	कोध	कांध
२८	१	पेशवाध	पेशवाधने
२८	५	भणता	भणता
२८	१२	नवा	नवा
२८	१५	ओपर	ओरमां

पष्ठीसमे पृष्टे याद राभ्यानां सात स्मरषु पष्ठी “दी-
क्षीना थी यालेछे” त्यां सुधीनुं ज्येक वाक्य जोवीसमा पृष्टे
ज्योगाष्टीसमी क्षीटीमां “पाम्या” आगण टीकानुं चिन्ह क-
री नांयनुं.

